

Els fons documentals de can Brustenga i ca n'Oliveres de l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental

Xavier Pérez Gómez (director de l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental)

Ponències
Revista del
Centre d'Estudis
de Granollers,
18 (2014), 111-119

111

Resum: A l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental (Granollers) es conserven uns fons patrimonials que reflecteixen la història de diverses masies i que són fonamentals per a l'estudi del món rural. Són fons amb un gran valor històric i documental, ja que a banda de centenars d'escriptures notariales de paper dels segles XVII al XIX, inclouen també un bon nombre de pergamins d'època medieval i moderna (segles XIII al XVI). Aquest article vol informar sobre la riquesa d'aquesta documentació i les possibilitats d'utilització que ofereix, tant pel que fa a la història local i comarcal com pel que fa a l'estudi genealògic o antropològic, a partir de la descripció de dos d'aquests fons patrimonials: el de can Brustenga (Santa Eulàlia de Ronçana) i el de ca n'Oliveres (Lliçà d'Amunt).

Introducció

A l'Arxiu Comarcal del Vallès Oriental (ACVO) hi ha dipositats, a banda dels fons municipals, judicials i notarians, una sèrie de fons de caràcter patrimonial de gran interès històric. Ens referim a la documentació d'algunes masies de la nostra comarca, que ha estat dipositada o donada pels propietaris per tal que pugui ser estudiada pels historiadors i pels estudiosos en general.

A l'ACVO actualment es conserven els fons de can Brustenga (Santa Eulàlia de Ronçana), ca n'Oliveres i can Malé (Lliçà d'Amunt), mas Carbonell (Santa Maria de Palautordera), mas Soley (la Roca del Vallès) i can Guàrdia-Fargas (Castellterçol). Destaquen pel seu volum i qualitat documental els dos primers: els de can Brustenga i ca n'Oliveres. Per exemple, el fons de can Brustenga inclou 45 pergamins, el més antic dels quals data del 1261, i quatre grans caixes amb documents en paper. Per la seva banda, ca n'Oliveres té 32 pergamins, el més antic de 1225, i 18 caixes, de les quals vuit contenen documents diversos i deu contenen llibres escolars i publicacions locals de diferents èpoques. Els pergamins són escriptures notarians que recullen tota mena de transaccions (compravenda) de terres i propietats, establiments emfitèutics, capítols matrimonials o testaments.

El fons de can Brustenga va ser cedit a la Generalitat de Catalunya el 7 de febrer de 2012, en contracte de dipòsit signat entre el Consell Comarcal i el

senyor Francesc Brustenga Galceran, en qualitat de propietari. La successió d'aquesta família s'ha mantingut de generació en generació sense canviar de nissaga, la qual cosa ha permès la transmissió íntegra del seu ric arxiu patrimonial. Can Brustenga és una de les cases pairals més importants de Santa Eulàlia de Ronçana, amb un patrimoni considerable; per tant, el seu fons documental reflecteix aquesta importància en l'àmbit local.

El fons de ca n'Oliveres va ser lliurat també en dipòsit per la seva propietària, Roser Sala Roca, el 25 d'octubre de 2010, i l'agost de 2013 va fer un segon lliurament de documentació. Ca n'Oliveres, que actualment allotja la Biblioteca Municipal de Lliçà d'Amunt, fou també una de les cases pairals més destacades d'aquesta localitat. Per la seva banda, el fons de can Malé va ser donat per la senyora Maria Rosa Manent Relats, que el posseïa en concepte d'herència, el 29 d'octubre de 2012. Respecte als fons dels masos Carbonell i Guàrdia-Fargas van ser cedits a l'Arxiu Comarcal per la Generalitat de Catalunya (anys 2005 i 2012) i el fons de pergamins del mas Soley va ser adquirit pel Consell Comarcal el 2010 amb la partida destinada a l'Arxiu Comarcal.

Història familiar i social

Aquests tipus de fons documentals permeten a l'historiador realitzar tot un ampli ventall d'estudis sobre la família, ja sigui sobre els costums, ja sigui sobre la genealogia. En aquest sentit destaquen documents com els capítols matrimonials i els rebuts (èpoques) de dot, on es poden veure els pactes que feien les famílies a l'hora de casar els fills, especialment quan un d'ells era l'hereu o la pubilla, i els pagaments de dot que es portaven a terme. Tot quedava ben lligat i estipulat, ja que no només es casaven dues persones a títol individual, sinó que de fet s'establia un pacte entre dues nissagues i els seus patrimonis respectius. Per tant, res no es podia deixar a la improvisació. El costum de fer capítols matrimonials es va perdre a finals del segle XIX i primers del XX.

Al fons de can Brustenga trobem 28 documents relatius a pactes matrimonials: 14 capítols matrimonials i 14 èpoques de dot (1338-1818), així com 28 testaments (1323-1850). Al de ca n'Oliveres, per la seva banda, hi ha 13 capítols i èpoques de dot (1331-1797) i 12 testaments (1585-1921). Els documents matrimonials ens ofereixen una bona informació de tipus antropològic. Per exemple, podem esmentar els capítols signats el 15 de febrer de 1662 entre Isidre Oliveres, fadrí (noi solter), natural i veí de Lliçà d'Amunt, i Maria Font, donzella (jove soltera), de la mateixa localitat. El primer punt diu que els pares dels contraents fan una sèrie de pactes per raó del matrimoni dels seus fills i que el pare del nuvi el fa, en el mateix moment, hereu dels seus béns, i a canvi el fill es compromet a donar menjar, beure, calçar i vestir

els pares fins que els arribi la mort. En el segon punt, el pare de la núvia afirma que per causa del matrimoni de la seva filla, li atorga tots els drets de legítima que li poden pertocar i la dota amb 400 lliures, dues caixes de roba i joies. Aquesta suma de diners es donarà al nuvi de la següent forma: 100 lliures en diners al comptat i 300 lliures en un censal de pensió anual de quinze lliures. La noia afirma que se sent satisfeta i es dona per ben pagada amb el que li han donat els pares.

L'altre document de tipus matrimonial són les èpoques de dot, com ara una de 1777, per la qual Feliu Sala i Godanya reconeixia que Sebastià Oliveras, el seu sogre, «li ha donat y pagat doscentas deu lliuras moneda de Barcelona, dos caixas novials ab sas robas y quatre vestits, que són y serveixen al confessant a bon compte de aquellas quatrecentas deu lliuras y ditas caixas, robas y vestits que lo mateix Sebastià Oliveras prometé donar y pagar a Eulària Oliveras sa filla, vui muller del confessant, en satisfacció y paga de sas legítimas paterna y materna y per los demás motius que se explican en un capítol resultant dels matrimonials que se firmaren entre dits conjuges...».¹ L'escriptura està datada a Granollers el 16 d'octubre de 1777, davant del notari Joan B. Maspons Burgès. Com veiem, les caixes nupcials eren part fonamental del dot, a banda dels diners.

Un tipus de document que té molt interès són els inventaris de béns, els quals ens permeten saber el que hi havia en una casa pairal en un moment determinat, i quines eren les estances, i ens donen pistes sobre com vivien, quina roba tenien i molts altres detalls curiosos de caràcter antropològic. Així, a l'inventari pres el 13 de juliol de 1832 per Antònia Torras i el seu fill Francesc Brustenga, se'ns donen, entre altres, aquests detalls:

«En la entrada de dita casa Brustenga se han trobat, primo: quatre banchs ab respatllet, los tres de fusta de pi y altre de poy, bons, però usats. Item tres caderas petitas ab asiento de espart la una y las dos de boga. Item un sach de drap de estopa ab nou quartans de blat de moro dins de ell, una cenealla de palma y una gavia de filferro ab un canari».

«En lo menjador. Una taula de fusta de poll y dos banchs de fusta de pi ab respatllet, tot bo però usat. Item un sach de drap de estopa, quatre garvells, una mitja cuartera y un mitg cuartà de fusta ab cèrcols de ferro. Una cenalla de palma ab cosa de mitg cuartà de fasols, una manta, un aixugamà y una escombra, tot usat».

«Item set cuadros en los que estan pintats los set Sants Sagraments. Item, en una capelleta que es troba dins la paret, se troba una imatge de Maria

¹ Arxiu Comarcal del Vallès Oriental (ACVO), fons mas Oliveres, caixa 4, carpeta 3.

Santíssima del Roser, dos gerros y dos candeleros de estany y sota dita capella si troba un rentamans de pedra marbre ab aigua viva y una eixeta de llautó».

«Item un canti de vidre, un latigo y dos espuelas. Item en dos armaris que'es troban dins la paret, dos gambetos de paño, dos capas de paño de Aragón, que eran del ús y part del difunt, una brida, unas esmorallas, dos pesas de corda, quatre sombreros, los tres de pel molt usats y lo altre de palla, bo però usat, tot lo dit se troba en un armari, y en lo altre una sort de plats de pisa, ampollas de cristall y vidre, vasos, satrills y demás cosas que serveixen per donar de menjar y veurer del ús de la casa [...]».²

I continua descrivint el que s'anava trobant en les altres estances de la masia: menjador dels mossos, celler, cuina, pastador, rebost, «habitació del cap de l'escala», «habitació dita cuarto del mig», «habitació del cuarto del devant», «habitació on dorm Francisco amb la seva muller», «habitació de les tres alcoves», «cuarto de les criades», la sala, «altre habitació», graner, «golf de les mongetes», «cuarto dels mossos», fusteria, pallissa, cort, «cort dels tosinos», «porxo de l'era», el barri, «habitació dit peça del cànem» i un forn de calç i obra. Sobre el que tenien al rebost podem esmentar:

«En lo rebost: primo tres tosinos salats, ab una porció de butifarras, ítem un salador, sinch ollas de llast y una sort de tarrisa per lo ús de la casa [...] Una pica gran de posar oli, ab una petita porció de oli per lo consum de la casa, tres gerras de posar oli y en una de ellas un poch de oli».

Respecte a les habitacions, podem posar com a exemple aquesta descripció: «En lo cuarto o aposento que's troba en lo baix de la casa. Primo un llit de pilans ab capsalera en la que estan pintadas las imatges de Sant Joseph, Maria Santíssima y niño Jesús, ab sa màrrega, un matalás y dos llansols, unas cortinas de indiana vermella, un Sant Cristo y una piqueta de vidre per posar aigua beneïta».

«Y un escriptori y dins d'ell varios papeles que deuen ser de poca utilitat; nou cadiras ordinàries ab asiento de boga; un betllador o custorer per las donas, de cohoba; tres paners ab varios draps; dos cuixinets per cusir, una gibelleta de orinal; una taula y una cadira ab asiento de espar; en dit aposento se troba un escalfa panxes».

Tots aquests detalls poden fer les delícies d'un historiador o un antropòleg, ja que permeten reconstruir molts aspectes sobre com era una casa de pagès d'aquella època, els mobles que tenien, el menjar, la roba i fins i

² ACVO, fons mas Brustenga, caixa 2, doc. 92.

tot la religiositat, que era molt present en tots els aspectes de la vida, amb profusió d'imatges de sants i marededéus. També és important observar que l'escriptura està feta en català, malgrat que en teoria la llengua oficial a la documentació notarial era el castellà.

Els testaments, per la seva banda, són crucials per a l'elaboració d'arbres genealògics, però també per saber quins eren els costums religiosos del moment, i també si el testador tenia deutes o li devien diners, cosa que s'acostumava a posar en aquest tipus de document. Podem esmentar, per exemple, el testament atorgat el 1549 per Joana, vídua de Salvador Godanya de Lliçà d'Amunt.³ En aquest escrit, la testadora fa diverses donacions pietoses a l'església parroquial de Lliçà d'Amunt, al monestir de Montserrat i a la capella de Bellullà, cosa que dona una idea clara de les devocions que tenia aquesta senyora, i de la gran importància que es donava a la salvació de l'ànima a través dels llegats a institucions religioses. Aquesta escriptura en pergamí va ser redactada i autenticada pel rector de Lliçà d'Amunt, Mn. Antoni Brugarol, que actuà de notari.

Seguint amb les últimes voluntats, podem esmentar l'exemple del testament de Jaume Brustenga i Oller, atorgat l'onze de gener de 1737 davant del notari de Granollers, Josep Vaixeras. El document comença amb l'autoidentificació del testador, dient qui foren els seus pares i nomenant tres marmessors, o sigui les persones que haurien d'executar la seva voluntat un cop ell hagués mort. El text està escrit en català i comença dient que dels seus béns es paguin els possibles deutes, si n'hi ha; després elegeix sepultura al cementiri de Santa Eulàlia de Ronçana, i ordena que «per salut y repós de la mia ànima me fassen dir y celebrar cent missas baixas de caritat quiscuna sis sous de ardots moneda barcelonesa...».⁴ També va fundar un aniversari anual celebrador a l'església parroquial de Santa Eulàlia, dotat de vint sous per any. Després afirma que havia tingut quatre dones, de les quals esmenta la quarta: Margarida; la tercera: Maria Plantada, i la segona: Arcàngela.

Tots els aspectes queden regulats i tancats en aquest testament, com per exemple, que Jaume Brustenga ordena que: «Margarida, quarta muller mia, estiga en ma casa y sia mantinguda per mon hereu baix escrit, ab tots los aliments a vida humana necessaris, ço és calsar y vestir, manjar y veurer, sana y malalta y en cas ella no volgués habitar en dita ma casa ab mon hereu, no vull se li subministria aliment algú, si sols li deixo y llege cent lliuras barceloneses. En cas empero que mon hereu baix escrit la vulgui traure de casa, dega donar-li doscentas lliuras barcelonesas...». Després, institueix com a hereu universal el seu fill, Jaume, fill seu i de la tercera dona, Maria Plantada.

³ ACVO, fons mas Oliveres, planera 4, calaix 6, doc. 266.

⁴ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 1, doc. 44.

Seguidament estableix l'ordre dels possibles hereus en cas de morir el primogènit Jaume o que anessin morint els successors: Andreu, Pau, Teresa, Magdalena, Catarina i Arcàngela. D'aquesta forma sabem els fills que tenia en aquell moment. Finalment acaba el testament indicant el lloc on es va atorgar i signar: «Fet y firmat fonch lo present meu últim testament en dita parròquia de Santa Eulàlia de Ronsana y en la casa pròpia de dit testador, dins la cambra o aposento de demunt la cuyna, als onse del mes de Janer de Mil setcents trenta y set. Señ+al de mi Jaume Brustenga y Oller, testador predit qui lo present meu testament lloho y firmo».

Història econòmica

Un altre àmbit que es pot estudiar amb la documentació de les masies, en aquest cas de can Brustenga i ca n'Oliveres, és l'econòmic. Aquests fons ofereixen informació sobre com s'administrava i evolucionava econòmicament un patrimoni, i també sobre el nivell d'activitat econòmica que hi havia en un poble o en una comarca.

Els documents més habituals que ens expliquen com es posava en explotació la terra són els establiments emfitèutics, que en el cas de can Brustenga ja apareixen el 1261 i sumen quinze documents (1261-1799). Al fons de ca n'Oliveres trobem encara més establiments: trenta, que van del 1250 al 1833. Mitjançant aquests pactes fets davant de notari, el propietari directe o senyor atorgava llicència a un pagès perquè treballés una finca amb el seu mas, a canvi d'uns pagaments anuals (censos), ja fossin en espècie o en metàl·lic. Acostumaven a ser perpetus i s'anaven renovant i posant al dia cada quaranta o cinquanta anys. També podem trobar escriptures de compravenda de terres, que en el cas de ca n'Oliveres es poden veure a través d'escriptures en pergamí molt antigues, com una de 1225, en la qual Maria Torrents venia una feixa de terra a Guillem Oliveres.⁵

Semblant a l'anterior sèrie documental trobem els contractes d'arrendaments i masoveries, propis ja d'èpoques més recents i que en el cas de can Brustenga són setze i van de 1820 a 1926, amb profusió de dades sobre pagesos, noms de camps, de masies (algunes ja desaparegudes), rieres i altres accidents topogràfics, així com la forma i costum de repartir la collita entre amos i masovers. La diferència entre l'establiment emfitèutic i la masoveria és la següent: primerament l'establiment emfitèutic és un contracte d'explotació de la terra, normalment d'un mas, propi d'època baixmedieval i moderna (segles XIII-XVIII), mentre que el contracte de masoveria es dona sobretot en època contemporània (segle XIX i XX). En segon lloc, mentre

⁵ ACVO, fons mas Oliveres, planera 4, calaix 6, doc. 240.

Documents

que l'establiment tenia un caràcter més aviat perpetu, que es renovava molt de tant en tant (a vegades cada 40 o 50 anys), la masoveria estava sempre limitada a un termini molt més curt, i es renovava normalment d'any en any. També en el primer cas, el que treballava la terra i vivia al mas era de fet el propietari útil d'aquests béns immobles, mentre que en la masoveria, en cap cas el masover esdevenia propietari, tret que ho comprés a l'amo. En tots dos casos el que conreava la terra havia de pagar anualment unes quantitats fixes o proporcionals de la collita, d'animals o de diners.

Els capbreus són igualment interessantíssims per saber qui era el propietari de la masia en un moment determinat, quina era la seva extensió i quins tributs pagaven en aquell moment al senyor feudal. Així, per exemple, el 1364 es va capbrevar el mas Oliveres, propietat de Bernat Oliveres, el qual confessava que era home propi i afogat del monestir de Sant Miquel del Fai, això és, que era en certa forma vassall d'aquests monjos i que els pagava tributs, com ara censos i prestacions.⁶

Un altre tipus de document que ens permet conèixer més detalls de l'economia d'un patrimoni rural són els censals, precedents dels préstecs i hipoteques, i que es demanaven per diversos motius, algunes vegades per pagar deutes, altres per comprar terres de conreu i altres per pagar el dot matrimonial. Al fons Brustenga trobem onze escriptures de censals entre 1535 i 1849, i al fons Oliveres dotze del 1628 al 1825.

A banda d'aquests documents notariais, tenim els comptes (factures, rebuts, llibres de comptes), també força abundants, especialment als segles XVIII i XIX, que en el cas de Can Brustenga ofereixen notícies històriques molt curioses, com ara els diners que es gastaren per encàrrec de misses pels difunts entre 1832 i 1884, o les despeses que tingueren per anar a França el 1863 a comprar un cavall i unes eugues i que indiquen que en aquest viatge van passar per Perpinyà, Rodes, Narbona, Montalban, Poitiers i Bordeus.⁷ També són força interessants les llibretes i quaderns on els propietaris d'aquestes cases pairals acostumaven a anotar amb detall les collites de cada any o les despeses que feien per compres o reparacions diverses.

Història local

Als arxius de les masies s'acostumen a trobar igualment documents que fan referència a les institucions municipals o a entitats diverses dels pobles als quals pertanyien, en aquest cas Santa Eulàlia de Ronçana i Lliçà d'Amunt.

⁶ ACVO, fons mas Oliveres, planera 4, calaix 6, doc. 256.

⁷ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 2, doc. 120.

Era habitual que els propietaris d'aquests masos formessin part dels ajuntaments o consells municipals, ja que solien ser persones destacades dins de la vida econòmica i social dels seus pobles. A vegades, aquests alcaldes o regidors, pel que sigui, es quedaven a casa alguns documents que eren propis del càrrec que exercien o que hi feien referència. Així, per exemple, al fons de can Brustenga trobem alguns papers referents al govern de la Baronia de Montbui i a l'Ajuntament de Santa Eulàlia. Per exemple, un document de 1755 ens diu que el batlle de la Baronia era Jaume Brustenga⁸ i un altre de 1879 diu que Josep Brustenga Fatjó era alcalde de Santa Eulàlia de Ronçana.⁹ Igualment, hi ha un escrit del 1731 en què els regidors de la Baronia deien que ells no tenien obligació de posar passeres o palanques a la riera de Santa Eulàlia, però que sí que la tenien els veïns de les cases properes.¹⁰ Això denota que per tal de passar aquest torrent, era necessària la col·locació de passeres i que això provocava diferències entre les autoritats i la gent, suposem que per la despesa que comportava.

Al mateix fons trobem altres escrits que ens donen notícies sobre fets passats a la localitat però relacionats amb esdeveniments polítics en l'àmbit català o espanyol, per exemple, que el 1713 i 1715 la Baronia hagué de pagar certes despeses per l'allotjament de tropes durant la Guerra de Successió.¹¹ Al fons Oliveres un document de 1836 diu que un comandament militar demanà a l'alcalde de Lliçà d'Amunt que aportés els diners que pertocava al seu poble per formar una partida de voluntaris que havia de perseguir els facciosos (carlins) de la comarca.¹² El fet s'emmarca en la primera Guerra Carlina, la de 1833 a 1840.

Al fons del mas Oliveres també trobem diversos documents que no són ben bé propis de l'administració del patrimoni de la masia, sinó que parlen d'assumptes públics, alguns dels quals certament interessants per a la història local de Lliçà d'Amunt. Així, hi ha una llista de 1815 en què es relacionen les cases i els propietaris d'aquesta localitat amb anotació del que havien de pagar en concepte d'impostos. Hi ha també dos documents, un de 1883 i un altre de 1884, que ens informen sobre certs incidents i irregularitats sobre el nomenament de l'alcalde i regidors a Lliçà d'Amunt, amb la negativa d'alguns d'ells a deixar els càrrecs quan els pertocava, ja que hi havia hagut certes irregularitats a les eleccions municipals.

⁸ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 2, doc. 72.

⁹ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 2, doc. 128.

¹⁰ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 1, doc. 17.

¹¹ ACVO, fons mas Brustenga, caixa 1, doc. 17.

¹² ACVO, fons mas Oliveres, caixa 6, carpeta 2, doc. 206.

¹³ ACVO, fons mas Oliveres, caixa 5, carpeta 2, docs. 161 i 162.

També en aquest fons de ca n'Oliveres trobem alguns impresos d'actes culturals i festius de Llicà d'Amunt, com ara el programa editat per la societat recreativa L'Aliança per a la festa major de 1934, celebrada els dies 13, 14, 15 i 16 de setembre d'aquell any. Els actes comprenien balls, sardanes, partits de futbol entre el FC Llicà, el FC Tona i la Penya Estralla de Castellar i un concert coral, amb intervenció de l'orquestra Muixins de Sabadell i la cobla Vilaró de Granollers. També hi ha un curiós programa de les festes celebrades el 28 de gener de 1946 amb motiu del setè aniversari de la «Liberación de Lissá de Munt», o sigui, de l'entrada de les tropes franquistes en acabar la Guerra Civil el 1939. El programa, redactat íntegrament en castellà, explica que hi hauria una missa solemne amb Tedeum, un «vino español para los excombatientes», dues ballades de sardanes, una a les 13 h i una altra a les 17, un concert i un gran ball de fi de festa. Els balls, les sardanes i el concert anaren a càrrec de l'orquestra cobla La Lira de Sant Celoni.¹⁴

Igualment cal esmentar l'existència de documentació de temàtica religiosa, referent a les parròquies i capelles existents als termes on eren dites masies, especialment en el cas de can Brustenga. Aquests documents manuscrits ens ofereixen notícies molt interessants sobre les relacions dels propietaris de la masia amb els rectors del poble o amb el bisbat, sobre temes com ara beneficis eclesiàstics, delmes o encàrrec de misses.

¹⁴ ACVO, fons mas Oliveres, caixa 15, carpeta 1, docs. 345 i 346.